

**РУСЬКА (УКРАЇНСЬКА) МОВА:
САМОСТІЙНА ЧИ НАРІЧЧЯ ПОЛЬСЬКОЇ**

Б. М. Сокіл, канд. філол. наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1/233, Львів, 79602, Україна.
E-mail: sokil.bogdan@gmail.com

Подано окремі правові акти, згідно з якими руська мова була визнана в Австрії рівноправною серед інших крайових мов.

Описано ознаки руської мови, які доводять її відмінність від польської мови.

Ключові слова: руська (українська) мова, наріччя, голосні звуки, приголосні звуки, наголос.

Актуальність дослідження. Галичина як складова частина української землі відіграла в XIX столітті вагомий роль у розвитку української мови. Перебуваючи в дещо кращих умовах, ніж українці царської Росії, галичани видавали багато часописів, у яких друкували свої твори письменники Великої України. Окрім того, не марнували даремно часу і представники місцевої інтелігенції, переважно священики, вчителі, письменники тощо. У тогочасних часописах майже в кожному номері друкували статті, розвідки, які стосувалися політичних прав галицького народу, його мови. На жаль, багато з цих поглядів тогочасних галичан або описані мало, або залишилися зовсім поза увагою істориків мови. Уважаємо, що даремно, оскільки ці праці свідчили про безперервний розвиток української мови.

Аналіз останніх досліджень. Якщо розвиток, функціонування української мови на Великій Україні описано доволі ґрунтовно, то, на превеликий жаль, руська мова в Галичині не була предметом прискіпливої уваги науковців. Праці Юрія Шевельова, а також сучасного австрійського вченого М. Мозера не можуть належним чином заповнити ту прогалину у дослідженні історії української мови.

Мета статті – описати особливості руської мови, які засвідчують її самостійність, окремішність від польської мови.

Об'єкт дослідження – розвиток руської мови в Галичині

Предмет дослідження – фонетичні, словотвірні, акцентуаційні особливості руської мови.

Протягом багатьох віків українська земля була розділена між різними державами. Одна частина належала Росії, яка перекутивши на свій манер договір з Богданом Хмельницьким, повністю окупувала наші землі, заборонивши все українське, інші частини України (Закарпаття Галичина, Буковина,) почергово переходили до різних державних утворень, зокрема Галичина до 1772 входила до складу Речі Посполитої, а з 1772 – Австрії. Буковина до 1775 входила до складу Османської імперії, а з 1775 – Австрії. Кожне з цих державних утворень не вважало Україну за самостійну державу, а намагалося всілякими способами асимілювати зі своєю нацією.

Трагічна політична доля України не могла не позначитися і на її мові як вирішальному і визначальному чинникові існування будь-якої нації. Протягом тривалого часу руська мова була державною і в Литовській державі і Речі Посполитій. Однак із утворення Польщі вона поступово почала втрачати свій державності.

Перебуваючи в складі Великого Королівства Литовського, а згодом Польщі, доля руської мови складалася по-різному: від мови державної до практичного повного її витіснення із суспільного життя східної Галичини. Певне полегшення наступило лише після входження Галичини до складу Австрії. 21 грудня 1867 року була прийнята Конституція, яка в статті 19 проголошувала: «Всі народи держави є рівноуправнені і кожен народ має непорушне право берегти і плекати свою

народність і мову. Держава узнає рівноправність всіх мов крайових в школі, в уряді і в публічному життю»[1. С XII–XIII].

Незважаючи на те, поляки не полишали своєї мрії ополячення Галичини і надалі продовжували політику невизнання руської мови, намагаючись поступово витіснити її з усіх сфер суспільного життя. Польська мова, всупереч законам, прийнятим у Відні, ставала панівною в шкільництві, церкві, суспільному житті Галичини. Подібно до росіян, поляки називали її наріччям польської мови. Про це стверджували польські часописи, які також дозволяли собі образливо висловлюватися про руську мову. Тогочасні галицькі українці не звертали на це особливої уваги, добре розуміючи, що публіцистика не перебирає засобами для досягнення своєї мети (порівняймо із сьогоднішніми «діяннями» російських ЗМІ). Однак такі статті в часописах послужили підґрунтям для польських шовіністів, у першу чергу політиків, які намагалися, приймаючи постанови у галицькому сеймі, викреслити руську мову із усіх сфер громадського життя Галичини. Особливо вони активізувалися після 1869 року, коли 4 червня 1869 року цісарським розпорядженням заведено в цілій Галичині урядову мову польську. Незважаючи на різні зауважив тому розпорядженні (зокрема і те, що урядовці повинні спілкуватися з галичанами (русинами) по-руськи), польські політики намагалися діяти на власний розсуд, виходячи із своїх інтересів. Дійшло до того, що в галицькому сеймі депутати (а серед них переважали поляки) прийняли рішення заборонити публічно виголошувати ухвали руською мовою, а лише польською, хоч ці ухвали писали також і руською мовою.

І якщо, як було сказано вище, галицькі інтелігенти мало звертали уваги на нападки польських газет, то дії законодавців не могли залишитися без їхньої уваги. У галицьких часописах почали появлятися дописи, у яких автори намагалися довести самостійність руської мови, її відмінність від інших слов'янських мов, зокрема і від польської. Дуже часто ці статті не були підписані, однак, на нашу думку, вони могли належати священикам, як найосвіченішій і найпрогресивнішій на той час верстві галицького народу. Однак, це зовсім не применшує вартості таких досліджень, бо кожне з них було доказом того, що руська мова є самостійною і рівноправною серед усіх слов'янських мов.

Важливою з цього погляду є стаття невідомого автора з Тернополя, опублікована в 1861 році в кількох номерах газети «Слово» під назвою «Где що противъ твердження, що нашъ рускій языкъ не есть самостоятельнымъ словенскимъ языкомъ, но нарѣчіемъ польского языка». Автор використовував сучасну йому термінологію.

Намагання запровадити польську мову в громадське життя галицького народу поляки пояснювали ще тим, що вона є не виробленою. Дописувач зауважує, що кожна особа по-своєму розуміє і визначає рівень розвитку та вироблення мови. Тому, не бажаючи бути звинуваченим в упередженості наводить думки про українську мову представників інших народів. Визначаючи, що руська мова тримає середину між твердістю і зайвою м'якістю, між півднем, північчю і заходом слов'янщини, бачачи нашу мову милозвучною, виразною, повною і вільною, поляк Бандке казав, що вона найкраща на слов'янщині. Поет Міцкевич називав її найкращою серед усіх руських наріч, а поляк Раковецький висловив жаль, що руська мова не стала панівною на цілій Русі, бо з того би вся слов'янщина тільки виграла. Поляк Мацієвський і чех Ковбек вважають руську мову кращою за чеську. Великорос Даль-Луганський признає першість руської мови перед великоруською [2, с. 215].

Автор статті наголошує на ознаках руської мови, які переконливо свідчать про її відмінність від польської мови.

Серед голосних звуків найголовнішими, на його погляд, є такі:

1. Характеристикою руської мови не тільки на противагу не лише польській, але й всім іншим слов'янським мовам є найбільше розвинений звук [i]. Взввши звук [a] за основу для всіх голосних, і вимовляючи той звук спочатку в щораз більше стисненому вигляді, потім в щораз більше розширенім об'ємі губ, виробимо шкалу голосних руської мови: [a] – [e], [и] (ò), [Ѣ] – [o], [y], я. Отже, маємо троякий звук [i],

Поляки мають тільки двоякий: [i], [y]. Перший за звуком, а не правописом, рівняється нашому [Ѣ], другий – [ы]. Звука [и] (ѡ) поляки не мають. Той звук найбільше відповідає німецькому [i]. Чути його всюди на початку слова: ѡнь; а саме перший з придихом[й] другий з придихом[в] = ich, jich, win. Як перед німецьким [i], так перед руським[и]приголосні вимовляються твердо. І та тверда вимова приголосного руського [и] уподібнюється за правилами милозвучності часто до польського звука [y], якщо цей звук стоїть в середині чи на кінці складу, (С, 206) наприклад, нит-ки, але не всюди. Зберігає[в] обидві свої властивості там, де звук [о] в нього переходить, і на письмі буквою [ѡ]позначається, наприклад, лѡй – lij; Також на кінці слова в скорочених формах прикметників множини, де деякі [ѡ] за аналогією іменників буквою [ы] на письмі позначають, наприклад, теплѡ, теплы – teplі. Те все надає властивість рівнозвуччя голосу [i] в руській мові.

2. Характеристикою руської мови серед інших слов'янських є також тонка вимова букви [Ѣ]. Ця ознака властива не тільки руській мові, однак поляки відрізняються тут від нас більше, аніж інші слов'яни, вживаючи там, де у нас стоїть [Ѣ] – [ie], [e], [ia], [io], [iѡ], наприклад, мѣхъ, цѣль, рѣка, снѣгъ, мѣсто, мѣтла, мѣдь - miech, cel, rzeka, śnieg, miasto, miotła, miedź.

3. У руській мові зовсім немає польських носових [a], [e], наприклад, dąb, pięć = дубъ, пять.

Руська мова відрізняється від польською також і приголосними звуками, а саме:

1. У руській мові є тільки звук [г], а звук [г]вживається лише в словах запозичених, наприклад, горохъ, гоити – гої, гагати. У польській мові переважає звук [g], а звук [h]вживається лише в запозичених словах: groch, goić, heroiczny, hreczka.

2. У руській мові приголосні звуки м'які, крім випадків, якщо сам звук за своєю природою не може бути м'яким, наприклад, горлові приголосні вимовляються з широко розкритими губами, вони переважно у горлі, аніж в губах вимовляються, тобто вимовляються у стисненому вигляді, отож їх не можна м'яко вимовляти. Губні приголосні творяться поза ротовою порожниною у губах, тож їх зм'якшити неможна. Про те русини зм'якшують губні приголосні шляхом додавання приголосного [л] або [ль], наприклад, ломити, ломлю, ломленный. У горлових підставляють подібно звучні приголосні, наприклад, [г]. [ж], [зь] – [х], [ш], [сь] – [к], [ч], [ць]. У польській мові до губних приголосних ніколи не додають[л] або [ль], а з горлових [g] на[ž] і[dz], [k] на [cz], [c] зм'яшає, наприклад, noga, nóżka, nodze – kurka, kurcze, kurce, але в ній додають подібні звуки там, де приголосний правильно дається зм'якшити. Ми зм'яшаєм [д], [дѣ] – [т], [тѣ], [р], [рѣ], поляки пишуть [d], [dź] – [t], [ć], [г], [gz], наприклад, мѣдь – miedź, тѣло – ciało, мѣра – mięza; а так не зм'якшують, але розм'якшують [3, с. 205 - 206].

Автор статті наголошує на таких відмінностях руської польської мов при поєднанні голосних та приголосних звуків.

1. Особливою характеристикою руської мови не тільки на відміну від польської, але й всіх слов'янських мов є: можливе усунення приємного нагромадження приголосних, і се саме в такій мірі, що навіть плавні приголосні не поєднуються з іншими приголосними звуками, а розмежовуються від них голосними [o] або [e]: błoto - болото, rłótno - ролотно, wrona - ворона, brzoza - береза, przed – передъ, mróz - морозъ, mnie – менѣ. У дієсловах викидається у руській мові для усунення неприємного звука викидається або кореневий, або похідний приголосний, чого в польській мові не відбувається, наприклад, веду – вѣль, замість ведль, wiódł; мету – мѣль замість метль, miótl; везу – вѣзь, замість везль, wiózl; несу – нѣсь замість несль, niósł. У наказовому способі у руській мові вживається [Ѣ], наприклад, bierzcie, берѣть, wiedźcie, велѣть. Польській мові таке нагромадження властиве, наприклад, мило – miuło. Руська мова також має як вставний звук[л], [ль], однак це робить вимову милозвучною, ломленный замість ломенный.

2. У польській мові в коренях слів перед всіма голосними, навіть перед [y], вживаються м'які приголосні, наприклад, rzeka замість rzyka, у руській мові м'які

приголосні відсутні перед [e] і навіть перед [o], наприклад, теля - ciele, тебе - ciebie, нечки - niecki, лежати - leżycь, бедро - biodro, весло - wiosło, цєпати, тьохкати. Тільки декілька слів на -льо є винятком, наприклад, слеза, сльоза, лєнь, льонь. У закінченнях відмінків є і [ьe] і [ьo], однак не там, де в поляків, крім іменників, утворених від дієслів, наприклад, пытанье - pytanie, пытаньомь – pytaniem тощо.

У наказовій та неозначеній формі дієслова, які в польській мові звучать як: bierz, cierp, nieś; brać, cierpieć, nieść у руській вживається: бери, терпи, неси; брати, терпѣти, нести.

3. Руська мова використовує для усунення неприємного звуку після твердих приголосних вставний [o], а після м'яких приголосних [e], наприклад, вѣнокъ замість вѣнкъ – вѣнка; орель замість орль – орла. У польській мові рідко де [o] найбільше [e], наприклад, wianek замість wiank – wianka; orzeł замість orł – orła. Уживаючи вставний [o] не пише його поляк там, де він вживається у руській мові, а навпаки, де в руській мові вживається [e], наприклад, kościół – котель. Подібні випадки є і в руській мові, що після м'яких приголосних вживається вставний [o], наприклад, донька – доньокъ замість донькъ, але власне поляки там вживають [e], наприклад, doniek, lulek.

4. Русини часто стискають [o] на [ó] – [e] на [é], якщо ті стоять після приголосних звуків. Поляки замінюють в таких випадках [o] на [ó] – [e] на [é] після м'яких, крім [rz], вимовляючи те [é] як [i], а після твердих приголосних і після [rz] як [y], наприклад, ból – bolu, lód – lodu, śnieg (śnieg) – śniegu, stér (styr) – steru, rzék (rzyk) – rzéka.

З погляду граматичних форм руська мова відрізняється від польської через м'якшення приголосних, а також їх поєднання з голосними. Не наводячи жодного прикладу, автор статті зауважує, що вони настільки помітні, що із може побачити будь-хто, порівнявши граматичні форм руської і польської мов [4, с. 211].

Доволі помітними є відмінності між польською та руською мовами в наголошуванні слів. У польській мові наголошується передостанній склад, наприклад, wielbić, wielebny, przewielebny, najprzewielebniejszy. Така односкладність наголосу польської мови робить її значною мірою нездатною до написання віршів, тому не кожному вдається їх написати. Поети змушені часто вживати односкладні слова. Особливо неприємно звучать польські вірші, у котрих на цезурі або в кінці довгий склад стояти мусить, тоді звук односкладних слів неприємно діє на вухо...

Руська мова має наголос на всіх складах, наприклад, ба́ба, вода́; гика́вий, боло́то, борода́; сілований, недо́бдокъ, дурно́ватый.

Наголос у руській мові переходить зі складу на склад і часто служить для розрізнення відмінків чи предметів, як позначаються одним і тим же словом, наприклад, нога́, но́гі – но́ги; му́ка – мука́. Те все робить нашу мову милозвучною, виразною, придатною до всякого роду віршів [2, с. 215]

Підсумовуючи написане, автор робить висновки:

а) руська мова не може бути названою наріччям польської, оскільки між тими мовами є такі численні відмінності.

б) якщо слов'янські набагато менші від нас племена, не виключаючи і самих поляків, мають кожне свою питому мову, то чому русини повинні відректися руської мови, а плекали вживали польську?

в) жодна наука не може довести, що руська мова була наріччям польської, а навпаки наукові розвідки доказують, що саме руська мова з усіх слов'янських найбільше від польської віддалена [2, с. 216].

**THE RUSKA (UKRAINIAN) LANGUAGE:
INDEPENDENT OR A POLISH DIALECT**

B. M. Sokil

Legal norms according to which the Ruska language was recognized equal to other languages in Austria.

Features of Ruska proving its difference from Polish are described.

Key words: *Ruska (Ukrainian), dialect, vowels, consonants, emphasis.*

**РУССКИЙ (УКРАИНСКИЙ) ЯЗЫК:
САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ИЛИ НАРЕЧИЕ ПОЛЬСКОГО**

Б. Н. Сокил

В статье приведены отдельные правовые акты, согласно которым русский (украинский) язык был признан в Австрии равноправным среди других краевых языков.

Описаны особенности русского (украинского) языка, которые доказывают его отличие от польского языка.

Ключевые слова: *русский (украинский) язык, наречие, согласные звуки, гласные звуки, ударение.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рускій Правотарь Домовый або кожному доступне поясненє въ якій способъ кождый при грамотах правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ поданя, просьбы и т.и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спорядити може // Уложили Василь Лукичъ и Юлианъ Семигоновскій. – Львів, 1885. – С. I – XV.
2. Где що противъ твердженью, що нашъ рускій языкъ не есть самостоятельнымъ словенскимъ языкомъ, но нарѣчиемъ польского языка // Слово Субота. – 3 (15) юлія 1861. – Ч. 37. – С. 215 – 216.
3. Где що противъ твердженью, що нашъ рускій языкъ не есть самостоятельнымъ словенскимъ языкомъ, но нарѣчиемъ польского языка // Слово Субота. – 27 мая (8 юлія) 1861. – Ч. 35. – С. 205-206.
4. Где що противъ твердженью, що нашъ рускій языкъ не есть самостоятельнымъ словенскимъ языкомъ, но нарѣчиемъ польского языка // Слово Середа. – 31 мая (12 юлія) 1861. – Ч. 36. – С. 211.

Надійшла до редакції 30 вересня 2014 р.